

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”
Journal ЕРОНІ [ЕPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

СТАТИИ И СЪОБЩЕНИЯ / ARTICLES AND COMMUNICATIONS

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

РУСКИ ПЛАНОВЕ ЗА ОЧЕРТАВАНЕ НА ГРАНИЦИТЕ НА САНСТЕФАНСКА БЪЛГАРИЯ НА САМИЯ ТЕРЕН

Драгомир ЙОРДАНОВ

RUSSIAN PLANS FOR OUTLINING THE BULGARIAN BORDER ACCORDING TO THE TREATY OF SAN STEFANO

Dragomir YORDANOV

Abstract: The article deals with a rather poorly researched topic related to Russian plans for establishing a Russian-Turkish delimitation commission, which must have outlined on the ground the boundaries of Bulgaria, according to the statutes of Article 6 of the Treaty of San Stefano. The main driving force behind the idea about the commission was Count Ignatyev who aimed at confronting the Western powers with a *fait accompli* thus hindering their eventual opposition with regard to the establishment of the newly emerged Bulgarian state. Unfortunately, the count's efforts were not successful – the formation of the commission had been first delayed, and then, postponed indefinitely.

Key words: Treaty of San Stefano, boundaries of Bulgaria, delimitation commission, Count Ignatyev

Както е известно, след подписването на всеки един договор, в който се очертават нови държавни граници, се създава делимитационна (разграничителна) комисия (или комисии, ако се касае за границите на няколко държави) за тяхното детайлно очертаване на самия географски терен (т.е. на място). За разлика от делимитационните комисии, създадени според Берлинския договор, тези, предвидени според Санстефанския договор за определяне на границите на България и на останалите балкански държави, реално никога не са създадени. Но въпреки това е извършена сериозна подготвителна дейност за тяхното сформироване, която не може да бъде пренебрегната. В настоящата статия ще бъдат разгледани руските планове за създаването на тези комисии (и в частност тези на автора на Санстефанския договор – граф Игнатиев) с особен акцент върху комисииите, имащи отношение към очертаването на границите на Санстефанска България.

За пръв път за делимитационна комисия за границите на свободна България се говори още в предварителния проект за мирен договор, съставен и предложен на 12/24 януари 1878 г. от граф Игнатиев на Коронния съвет в Санкт Петербург, който е приет за основа на бъдещите преговори. В т. 5 на документа се казва:

„Окончателните граници на българското княжество (за тяхна основа са взети границите, очертани на Цариградската конференция през 1876 г. – бел. на авт. Д. Й.) трябваше да бъдат определени от смесената комисия, преди руските войски да напуснат Южна България. При това картата, подписана от руските и турските пълномощници, сключващи мира, трябваше да служи за ръководство при прокарването на граничната линия” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 320].

Създаването на такава комисия е неизбежно, но фактът, че тя е специално упомената още в предварителния проект (в точките в него, касаещи Сърбия и Черна гора, подобни комисии липсват), недвусмислено говори за важноста, с която гледа на нея неговият автор граф Игнатиев, а вероятно и руснаците въобще.

Написаното в точка 5 на проекта заляга в почти непроменен вид в чл. 6 на Санстефанския договор.

Въпросният договор от 19 февруари/3 март 1878 г. изрично предвижда създаването на 5 различни делимитационни комисии, имащи за задача да определят в детайли новите държавни граници на самия терен:

1. Международна европейска комисия (на Великите сили) с участието на Черна гора и Османската империя за очертаване на новите граници на Черна гора (според чл. 1 на договора).

2. Сръбско-турска комисия (с участието на руски и български комисар), която да очертае границите на Сърбия с Османската империя и България (според чл. 3 на договора).

3. Руско-турска комисия за детайлно определяне и очертаване на място на границата между България и Османската империя (според чл. 6 на договора).

4. Руско-румънска комисия, която да уточни новата руско-румънска граница в устието на Дунав (при размяна на Южна Бесарабия за Дунавската делта и Северна Добруджа) (според чл. 19 на договора).

5. Руско-турска комисия за очертаване на новата граница между Русия и Османската империя в Кавказ (според чл. 19 на договора).

На базата на текста на договора може да се предположи създаването и на още 2 комисии, които не са изрично упоменати:

1. Българо-румънска комисия за очертаване на границата между България и Румъния в Добруджа и по р. Дунав (при размяна на Южна Бесарабия за Дунавската делта и Северна Добруджа).

2. Турско-персийска комисия за очертаване на новата граница в района на отстъпления от Османската империя на Персия гр. Котур (според чл. 18 на договора).

За България от значение са втората, третата и петата комисия. Реално обаче не се стига до сформирването на нито една от тях преди Берлинския конгрес, тъй като Русия не е достатъчно настоятелна в това отношение пред Османската империя, а и последната умишлено отлага изпълнението на Санстефанския договор, за да печели време.

Според чл. 6 на Санстефанския договор:

„Окончателните граници на България ще бъдат установени от особена руско-турска комисия преди изпразването на Румелия от руската императорска войска. Тази комисия ще държи сметка в своите работи за измененията, които тя ще направи на местата, при общото очертаване на границата, за началото (принципа) на народността на мнозинството от пограничните жители, съобразно с основите на мира, както и с топографските изисквания и практически нужди за съобщенията на местните населенияя.

Размерите (пространството) на Княжество България са определени в общи черти върху прилаганата към този договор карта, която ще трябва да служи за основа при окончателното определяне на границата” [Кесяков, Б. 1925, с. 308 – 309].

От приложения цитат могат да бъдат направени следните изводи:

1. Окончателните граници на България ще бъдат определени на самия терен по време на руската окупация на страната от двустранна делимитационна комисия, състояща се само от руснаци и турци, т.е. без българско участие.

2. Тя ще осъществи своята дейност, използвайки като ръководство приложената към договора карта с границите на България. Но несъмнено и текста на чл. 6 от договора, защото в записките си граф Игнатиев недвусмислено посочва:

„Точното описание на границата прави малко вероятно недоразуменията при прокарването ѝ на място” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 622].

3. Комисията ще има правото да извършва известни промени в някои гранични участъци, изхождайки от следните съображения:

а. Етническият състав на населението в пограничните зони (т.е. тя ще може да присъедини към България погранични селища с преобладаващо българско население и да изключи от нейните граници такива с преобладаващо небългарско население).

б. Топографските нужди на граничните държави и особено тези на България (т.е. тя ще се съобрази с необходимостта границата да следва естествени природни бариери като реки, била на планини и пр., което е от особено значение за отбраната на новосъздадената българска държава).

в. Съобщенията на местното население (т.е. комисията ще внимава границата да не прекъсва важни пътни артерии).

Много е важно да се отбележи, че граф Игнатиев предвижда възможността делимитационната комисия да извърши някои необходими промени в граничното трасе на самия терен. Той пише:

„Тази редакция на члена (чл. 6 на Санстефанския договор, определящ границите на България – бел. на авт Д. Й.) умишлено дава възможност да се направят много изменения при окончателното определяне на границите” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 758].

Параметрите на възможните промени, които комисията има право да извърши на самия терен, за жалост не са изрично уточнени, но може да се предположи по аналогия, че би трябвало да са в дълбочина до няколко километра от двете страни на граничната линия, тъй като например по време на заседанието на Берлинския конгрес от 22 юни/4 юли 1878 г. е посочено, че при определянето на черногорските граници по принцип могат да бъдат извършвани промени от 3 до 10 км [Берлински конгрес, Протоколи..., 1885, с. 131].

Това е само едно логично предположение, което обаче изглежда не се потвърждава, тъй като от други текстове на графа става ясно, че той всъщност има предвид много по-големи по размер корекции, обхващащи цели погранични области, за което ще стане дума по-нататък.

Макар да не е изрично отбелязано, може да се предположи, че промените би трябвало да бъдат извършени въз основа на принципа на задължителната компенсация, т.е. присъединяването на дадено селище или група селища задължително да бъде компенсирано с отнемането на територия със същия размер на друго място, за да се запази непроменена общата площ на всяка от граничещите държави. Това се практикува, за да не се стигне до ощетяване на едната от двете съседни държави.

За това можем да съдим по аналогия от следния цитат, посветен на границите на Черна гора:

„... на руските пълномощници се наложи да се съгласят да предоставят на европейската разграничителна комисия по-голям простор, отколкото мислеше Игнатиев, за изменение на първоначалните очертания на границата, запазвайки си правото обаче, че тези изменения могат да станат само с цел да се установи спокойствието на границата и в интерес на двете държави.

Предвиждайки домогванията на Австро-Унгария да измени определената граница при прокарването ѝ на място, беше решено, по искане на руския пълномощник, че при намаляване на териториите, на Черна гора трябва да бъдат присъждани равностойни участъци, т.е. може да става само замяна на един участък с друг, като съвсем не се намалява общото увеличение на черногорската територия” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 443 – 444].

Според граф Игнатиев:

„Тези указания трябваше да послужат като основа на инструкцията, с която Министерството на външните работи щеше да снабди нашия делегат в комисията, а също и за разговорите на нашите дипломати с другите кабинети” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 598].

От последния цитат става ясно, че руският делегат в черногорската комисия (а вероятно и руските делегати в останалите делимитационни комисии) ще бъде снабден с инструкция от Министерството на външните работи на Русия, което естествено е напълно в реда на нещата.

По време на преговорите си с турците в Сан Стефано граф Игнатиев им обещава, че при окончателното прокарване на границите на България комисията ще се съобразява с народността на по-голямата част от пограничното население. Графът пояснява, че с тази редакция се старее:

„... миролюбиво да даде възможност да се разграничат гърците от българите, като удовлетвори първите и осигури на България не спорна, а твърда и справедлива южна граница” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 536].

Тоест, той явно предвижда отстъпки в полза на гърците за сметка на българите. Графът отбелязва в записките си че:

„Член VI от Санстефанския договор дава възможност при окончателното определяне на границите на България да се удовлетворят основателните претенции на сърбите и на гърците, както посочвах на граф Андраши и на княз Горчаков, както и на всички, които се оплакват от мнимото забравяне на сърбите и гърците в полза на българите. Член VI умишлено бе редактиран така от мен, че да прекараме границата на България „вземайки под внимание принципа на народността на по-голямата част на граничните жители, топографските условия и практическите нужди на местното население, относно удобствата на съобщенията и пр.” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 728].

От този цитат се вижда, че граф Игнатиев предвижда възможни отстъпки (при това наречени от него основателни) не само в полза на гърците, но в полза и на сърбите за сметка на Санстефанска България. Графът съветва сърбите да живеят дружно с българите и двата народа да не се карат и „да не се стараят да си откъсват един друг парчета земя”.

Игнатиев пояснява, че делимитационната комисия за сръбските граници:

„... може да прокара гранична линия по справедливост, без да бърза със своите решения, но вземайки предвид заявленията на заинтересованите страни” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 729].

По-нататък графът продължава:

„Завършил в основни черти определянето на границите с турците, договорот даваше пълна възможност при прокарването на границата на място да се осигури подходящо удовлетворение на съперничещите с българите гръцки и сръбски народи, вземайки под внимание смесеното разпределение на селищата на единия и другия народ на пограничната територия” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 636].

Ясно е обаче, че в действителност сърбите и гърците ще предявят претенции не към свои изконни земи (каквито в Санстефанска България просто няма), а към български земи, както и действително става по-късно, що се отнася до сърбите по време на дейността на комисията, определяща границите на Сърбия на самия терен съгласно Берлинския договор (ако тогава Гърция имаше обща граница с България, несъмнено и при нейното подробно очертаване щяха да възникнат подобни претенции). Следователно, за да не изгуби симпатията на Сърбия и Гърция (разгневени от създаването на обширна българска държава), тогава Русия е готова да пожертва в тяхна полза определени погранични райони от територията на Санстефанска България, за които те претендират. Но за кои точно територии става дума в случая?

Що се отнася до територията от Санстефанска България, която графът е готов да отстъпи на сърбите, в една своя статия, в която сравнява Санстефанския с Берлинския договор, той пише:

„Вместо полюбовно разграничаване от пограничната комисия „според болшинството от населението”, от България направо се отне спорната земя (съгласно Берлинския договор, бел. на авт., Д. Й.). При разрешаването на въпроса, съгласно постановленията на Сан-Стефанския договор, Сърбия, запазвайки за себе си цялото западно пространство, отнето ѝ сега от Австро-Унгария, и възможността за постоянно, непосредствено и бързо съобщаване с Черна гора, Босна и Стара Сърбия, можеше да получи още Враня, като премести малко на юго-изток границата, набелязана само в общи черти до окончателното разграничаване при нашето (руското) изключително посредничество” [Игнатиев, Н. П. 1915, с. 321].

Цитатът показва, че графът е готов да жертва в полза на Сърбия не само малки български погранични участъци, а гр. Враня с прилежащия му район, което е твърде голяма отстъпка (поне 1000 кв. км.), надхвърляща съществено позволения „стандартен” лимит на отстъпки на една обикновена делимитационна комисия.

Това се потвърждава и от една друга информация. След завръщането на граф Игнатиев от Виена (след 20 март 1878 г.), където той води преговори с граф Андраши върху Санстефанския договор, с него се среща и разговаря сръбският представител в Петербург Милослав Протич. Сърбинът иска допълнителни придобивки за Сърбия, но получава съгласие само за гр. Враня. Протич пише до Белград:

„Относително Враня Игнатиев каза, че въпросът ще се поправи, щом се образува надлежната комисия (делимитационната, бел. на авт. Д. Й.). Щастие е, че в разговора си граф Игнатиев остави една врата, досежно нашите народни желания. Между това каза, че вината била на покойния княз Черкасски, който до смъртта си се борил да не се оставят на сърбите Пирот и Враня, защото са български места и че за това помогнала и депешата за арестуването в Пирот от сръбските власти на 14 видни българи, заедно с митрополита, за гдето се изказали в полза на България” [Билярски, Ц. (съст.), 2009, с. 90].

Най-вероятно в представите на граф Игнатиев делимитационните комисии е трябвало да притежават много по-големи правомощия от стандартните, позволяващи им да правят не само малки погранични корекции, но и да отстъпват цели погранични области (например гр. Враня и Вранско), ако това е наложително.

По въпроса за Вранско логично възниква въпросът за точните граници на евентуалната отстъпка. На север и запад те естествено съвпадат със санстефанската граница. Възможно е на изток и юг те да съвпадат с границите на бившата Вранянска каза.

По онова време гърците симпатизират на Англия и графът явно се опитва да ги привлече на страната на Русия. Трудно е да се каже какви точно отстъпки е готов да им направи, но във всеки случай той не желае те да са за сметка на българския излаз на Егейско море. Може би набелязва за

пожертване територии в западната част на Егейска Македония, които за него са по-маловажни – например районите на градовете Костур, Острово и Воден (те са периферни, в тях има значителен процент небългарско население и не са от жизненоважно значение за новосъздадената българска държава). Тоест в случая Игнатиев вероятно е готов да отстъпи (както и в случая със сърбите) в тяхна полза (но юридически на Османската империя, тъй като Санстефанска България не граничи пряко с Гърция) значителни части от Егейска Македония, а не само минимални по размер погранични участъци.

Графът пише:

„Определянето на границите на България ще възбуди претенциите на гърците и ние трябва да се опитаем да ги привлечем на своя страна, като им докажем, че техните интереси също са ни присърце и съвсем не желаем да ги жертваме” [Билярски, Ц. (съст.), 2009, с. 695].

По повод споровете между балканските народи граф Игнатиев пише:

„Руският пълномощник имаше предвид, че при тогавашните обстоятелства най-важното бе да се накара Портата да отстъпи колкото се може по-голяма територия, населена от християни, за да ги избави от турското иго съгласно обещанието на царския манифест, предоставяйки на нас в бъдеще да направим сериозно и етнографски справедливо за всички единоверни народи разграничение не само между българите и сърбите, но и с гърците, живеещи в някои крайморски части на Македония. Това разграничение можеше да бъде направено само полека-лека на място и затова ще се наложи безпристрастно и задълбочено проучване от смесена комисия, съставена от делегати на всички заинтересовани страни под председателството и върховното ръководство на руския комисар, който единствен може и то с труд да примири народните страсти” [Билярски, Ц. (съст.), 2009, с. 514].

По принцип Русия се опитва да балансира между интересите на всички балкански православни народи, за да не изгуби симпатиите на никой от тях. Но това е трудно изпълнима задача, просто защото създаването на Санстефанска България представлява съвсем видимо фаворизиране на българските интереси. Това е така, защото Сърбия получава скромни по площ териториални придобивки на юг, а Гърция е още по-ощетена, тъй като е единствената балканска държава, която не получава никакви придобивки. Само Черна гора има основания да се радва колкото българите, защото Санстефанският договор утвържда нейната площ.

От цитата на графа става ясно, че Русия желае да изиграе ролята на арбитър за разрешаването на възникналите сложни териториални спорове между балканските православни народи, която не е никак лека, но безспорно осигурява престиж и влияние. Вероятно Игнатиев смята, че само империята може да постигне желаните компромис между спорещите народи, защото като главна православна държава и велика сила тя се явява в известен смисъл техен ментор и е в състояние много по-лесно да им повлияе. Тя не иска те да са в конфликт помежду си, а да са в приятелски отношения, за да може по-лесно да ги обедини и настрои (в общ фронт) срещу западните си противници. Естествено в случая компромисът предполага извършването на определени отстъпки.

Желанието на граф Игнатиев по онова време е границите на България да бъдат прокарани на терена бързо и на всяка цена, дори и ако се наложи заради това да бъдат направени определени териториални отстъпки за сметка на българската територия в полза на сърбите и гърците. Защото, колкото и да са големи по размер, отстъпките едва ли ще бъдат фатални за българите (ще бъдат изгубени погранични райони с площ не повече от няколко хиляди квадратни километра, което изглежда незначително на фона на обширната Санстефанска България). Тоест изглежда за него тогава българските загуби са допустими и приемливи.

Дали заради евентуалните си загуби на запад и юг България е щяла да получи някакви компенсации в друга посока (например на югоизток), не става съвсем ясно. Но като се имат предвид протестите на турците срещу санстефанските граници, компенсиране на България в Южна Тракия едва ли би било възможно, т.е. в случая най-вероятно се касае за оряване без компенсации.

В текста на чл. 6 на Санстефанския договор прави впечатление отсъстването на български делегат/делегати при определянето на границите на България в смесената руско-турска комисия. В него на пръв поглед няма никаква логика, тъй като комисията е много важна за българите. То е още по-странно предвид факта, че такъв делегат е предвиден за комисията, натоварена с определянето на границите на Сърбия (която е по-маловажна за българите). Дали това е грешка, допусната по недолждане? Едва ли. Споменатото залегнало в договора положение означава, че руснаците се нагърбват

еднолично с отговорната задача изцяло да представляват и защитават българските интереси, вероятно без дори да питат българите. Отсъствието на българи в комисията вероятно се дължи на опасенията на Русия, че те могат да провалят или забавят нейната дейност, тъй като ще бъдат в непрекъснати пререкания с турците – ще искат от тях присъединяването на допълнителни погранични български селища и същевременно ще отказват да отстъпят други селища от българската територия като компенсация. А за руснаците тогава е изключително важно комисията да действа бързо и да приключи дейността си в най-кратък срок.

Очевидно комисията има за задача да се занимава само с границата между България и Османската империя. В договора нищо не е казано за смесена комисия за определянето на северната граница на България с Румъния по р. Дунав и в Добруджа (ако се стигне до размяната на Северна Добруджа с Южна Бесарабия), но такава безспорно също е необходима. Вероятно създаването ѝ е планирано от руснаците за по-късно, след приключването на дейността на приоритетната руско-турска комисия за южната българска граница.

В чл. 3 на Санстефанския договор, посветен на Сърбия, се казва: „Една турско-сръбска комисия ще установи окончателните граници на мястото в присъствието на един руски комисар, в разстояние от три месеца и ще реши окончателно въпросите, които ще се отнасят до островите на Дрина. Един български делегат ще се приеме да участва в делата на комисията, когато тя ще се занимава с границата между Сърбия и България” [Жесяков, Б. 1925, с. 308].

В записките си граф Игнатиев пояснява:

„Поради евентуалните оплаквания на българите от сегашната граница със Сърбия, лишаваша ги от местности, признати за български на Цариградската конференция (тук става дума за районите на градовете Прокупле, Куршумлия, Лесковац и Ниш, дадени съгласно Санстефанския договор на сърбите – бел. на авт. Д. Й.), е уговорено участието на български делегат в комисията по границите, която ще прокарва на място границата между двете княжества и Турция” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 602].

Следователно графът очаква съпротива от страна на българите, която наистина е неминуема при положение, че от тяхната новосъздадена държава се откъсват чисто български територии (особено ако става дума за целия район на гр. Враня).

Тук трябва задължително да се отбележи и фактът, че в европейската комисия за очертаването на границите на Сърбия според Берлинския договор български представител изобщо не участва.

От приложения по-горе цитат от чл. 3 на договора става ясно, че срокът на работа на сръбско-турската комисия е 3 месеца. Като се има предвид двойно по-голямата дължина на южната българска граница спрямо южната граница на Сърбия, може да се предположи, че очертаването на българо-турската граница ще трае поне 6 м. В действителност обаче граф Игнатиев дава на българската комисия същия срок – само 3 м. (приблизително от средата на март до средата на юни 1878 г.), което показва, че тя трябва да действа възможно най-бързо. Графът посочва две основни причини да се бърза – за да се избегне вмешателството на чужди държави, които биха могли да предизвикат стълкновения между българите и техните съседи [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 607], и за да се изправят западните държави пред свършен факт преди началото на Берлинския конгрес [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 586].

Уточнението, че делимитационните комисии ще имат правото да извършват промени на самия терен по свое усмотрение, фигурира при описанието на границите на всяка една държава в договора, т.е. то е неизменно повтарящ се текст. Коментирайки го по повод на руско-турската граница в Азия, граф Игнатиев добре изяснява своя замисъл:

„Такава уговорка даваше възможност на руските гранични комисари под различни предлози още да подобрят граничната линия, съобразявайки местните обстоятелства с интересите на руското управление” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 555].

Вероятно казаното от него за Азия важи и по отношение на Балканите (по-скоро обаче в смисъл, че ще се подобрят например сръбската и черногорската граница, а не българската).

Гореспоменатото фигуриращо навсякъде уточнение по своята същност представлява легитимно основание за ревизия на санстефанските граници. И очевидно е поставено съвсем съзнателно от граф Игнатиев, който още предварително е бил готов да приеме (респективно да наложи) известни (повече или по-малко основателни) промени във въпросните граници. Защото той най-вероятно ги е смятал за неизбежни.

При анализирането на текста на договора прави впечатление фактът, че повечето делимитационни комисии са двустранни между граничещите държави (с неизменното участие на Русия в тях), като единственото изключение е свързано с границите на Черна гора, които трябва да бъдат определени на самия терен не от двустранна, а от многостранна европейска комисия с участието и на представители на граничещите държави. Това в случая се дължи на факта, че Русия не иска да игнорира и разгневи своя съюзник Австро-Унгария, който тогава проявява голяма чувствителност по въпроса за новите черногорски граници [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 598].

Западните Велики сили не одобряват идеята за двустранни делимитационни комисии без тяхно участие и поради този факт в Берлинския договор те са изцяло заменени с многостранни европейски (т.е. с комисии, в които участват всички Велики сили).

След подписването на Санстефанския договор граф Игнатиев и Сафет паша незабавно започват преговори за изясняване на някои допълнителни важни въпроси. Един от тях е за определянето на турските комисари за прокарването на границите на България и Сърбия на самия терен. По този повод в донесение до княз Горчаков от 22 февруари/6 март 1878 г. граф Игнатиев изтъква:

„От наша гледна точка е желателно определянето на границите на Българското княжество да започне колкото се може по-скоро, предимно в ония местности, които най-много могат да дадат повод за спорове и недоразумения, от една страна, между Люлебургас и Одрин, а от друга – близо до Кавала и Солун, където населението е най-смесено и където могат да възникнат пререкания между гърците и българите” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 576 – 577].

От цитата става ясно, че граф Игнатиев основателно предвижда бъдещи трудности по прокарването на границата, произтичащи от евентуалната съпротива срещу нея от страна на гърците и от други съседни на българите народи.

По нататък в документа графът уточнява, че полковник Боголюбов е определен да участва в комисията за сръбско-турското разграничаване [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 577]. Андрей Андреевич Боголюбов (1841 – 1909) е офицер от Генералния щаб на Русия и експерт по Балканите, който участва в преговорите в Сан Стефано, в Берлинския конгрес и по-късно е руския делегат в международната делимитационната комисия, определила на самия терен границите на Княжество България съгласно Берлинския договор през 1878 – 1879 г. [Русия и българската държавност..., 2008, с. 400 – 401].

След подписването на Санстефанския договор граф Игнатиев връчва писмено на Сафет паша 6 точки, които трябва да бъдат изпълнени незабавно от турците. Точка № 1 предвижда опразване от турците на местностите, влизащи в състава на новото българско княжество (в Македония) и предаването им на руснаците, а точка № 4 изисква определяне на турските комисари, които ще участват в бъдещите делимитационни комисии за очертаване границите на България и Сърбия [Русия и българската държавност..., 2008, с. 641].

Особен приоритет за граф Игнатиев е прокарването на границата между България и Османската империя. След подписването на договора той неколккратно подчертава необходимостта от бързото сформирание на делимитационната комисия за границите на България, но неговата настойчивост така и не дава положителен резултат, най-вероятно поради съществуващите трудности. А те са главно две – руснаците не контролират цялата територия на Санстефанска България (Македония е под турски контрол) и западните държави се изказват твърде отрицателно за Санстефанския договор, което поставя изпълнението му под въпрос.

Голяма пречка за руснаците е фактът, че по онова време почти цяла Македония (с изключение на Горноджумайско) се намира под турски контрол. Затова граф Игнатиев изработва механизъм дейността на делимитационната комисия да се съчетае с постепенното предаване на македонските кази от турски в руски (респективно в български) ръце:

„Загрижен за по-лесното отстраняване на турските власти от местностите, преминаващи към България и Черна гора и настоявайки за незабавното прокарване на южната, югозападната и югоизточната българска граница, Игнатиев се споразумя със Сафет паша да бъдат учредени незабавно новите местни власти на основание членовете на договора и щом границата включва дадена кааза, руският комисар трябва да се яви в тази местност, за да я приеме под свое управление от името на генералния комисар, за да я предаде впоследствие на българските власти, а местната турска гражданска власт и войска ще трябва да опразнят окръга (санджака) в течения на две денонощия” [Русия и българската държавност..., 2008, с. 585].

В Сан Стефано между пълномощниците е определен в писмен вид редът на постепенното предаване на македонските кази и въвеждането в тях на ново управление [**Русия и българската държавност...**, 2008, с. 641].

В записките на Игнатиев фигурира информацията, че в Македония трябва да бъде разположен 4-ти руски корпус, състоящ се от две дивизии. Неговият щаб трябва да е разположен в гр. Скопие, а двете дивизии да бъдат разквартирувани в градовете Битоля и Сяр [**Русия и българската държавност...**, 2008, с. 644]. Графът пояснява:

„За длъжността генерален комисар по разграничаването и приемането на областите, преминаващи към българите от турските власти, Игнатиев предложи на главнокомандващия Имеретинския княз. Негово височество, като благоволи да се съгласи с това, възложи на Игнатиев да предупреди Имеретинския княз, ако се срещне с него в Одеса. За граждански комисар в Македония беше назначен Хитрово, който няколко години беше консул в Монастир (Битоля) и бе доста запознат с този край. Смяташе се на руския комисар, заминаващ за Македония, да се даде като конвой кавалерийска бригада, а след това натам трябваше да се придвижи Скобелев със своята дивизия и да завземе цялата област. Ако това бе изпълнено, то, разбира се, на Берлинския конгрес представителите на Англия и на Австро-Унгария щяха да бъдат затруднени в желанието си да разпокъсат създадената от Русия България” [**Русия и българската държавност...**, 2008, с. 585 – 586].

Съставена е и прокламация „Към жителите на Западна Румелия” (т.е. на Македония), подписана от главнокомандващия. На 24 февруари/8 март 1878 г. главнокомандващият Дунавската армия великият княз Николай Николаевич уведомява военния министър Милютин, че е решил да разположи три корпуса в България, един от които в Македония. Кавалерийските дивизии във всеки корпус трябва да бъдат разположени на границите на България по усмотрение на корпусните командири [**Христов, Хр.** 1968, с. 182 – 183].

Подготовката на руснаците не остава незабелязана. Австроунгарският посланик в Цариград Зичи пише до Виена:

„Русите бързат за урегулиране на границата и за предаване на частите от България в руско управление” [**Христов, Хр.** 1968, с. 183].

Скоро след подписването на Санстефанския договор граф Игнатиев заминава за Санкт Петербург. В гр. Одеса той се среща с Имеретинския княз и му съобщава за назначението му за главен комисар по разграничението на България. Графът пише:

„Княз Дондуков-Корсаков беше извикан в главната квартира, тъй като бе назначен за императорски комисар в България, а Имеретинския княз за комисар по определяне границата между Турция и България и за председател на комисията по границите. Игнатиев им обясни съдържанието на договора и определените за България граници” [**Христов, Хр.** 1968, с. 593].

По-късно Имеретинският княз пристига в Цариград, където според Игнатиев започва да създава интриги срещу него, за да стане той новият руски посланик в турската столица, защото назначението за комисар явно не му се харесва:

„Имеретинския княз, сближил се още преди с някои дипломатически чиновници на служба при главнокомандващия, дойде до заключението по всяка вероятност, че без затруднения може да стане руски посланик в Константинопол – една работа, която обещаваше известни удоволствия, докато работата на пограничния комисар е къртовски труд, деликатен и неблагодарен” [**Христов, Хр.** 1968, с. 637].

Тук интерес представлява оценката на графа за работата на пограничните комисари по принцип. Няма съмнение, че тя е много точна – работата им действително е много трудна, отговорна, а също и рискована.

Създаването на делимитационна комисия за границите на Сърбия се оказва невъзможно, тъй като тя трябва да действа за определянето на сръбско-българската граница изцяло в територии, окупирани и контролирани от сръбската армия (освен ако последната не се изтегли от заетите от нея части от Санстефанска България, което тя определено не желае да направи), а тогава Белград категорично не одобрява северозападната граница на България и затова не е предразположен да допусне дейността на комисарите.

През април 1878 г. Русия (в лицето на Софийския губернатор) изисква от Сърбия да опразни градовете Трън, Пирот и Враня, за да бъдат включени те в състава на България. Сърбите отказват

под предлог, че тогава техните санстефански придобивки на запад (в Косово и Санджак) все още се намират в турски ръце [Райкин, С. 2011, с. 371].

Сърбите не се съгласяват да се прокара санстефанската граница между тях и българите с мотива, че тя е само временна и бъдещият конгрес може да я промени, давайки на Сърбия допълнителни придобивки (както и действително става) [Райкин, С. 2011, с. 384].

В средата на март 1878 г. граф Игнатиев написва подробна обяснителна записка до Министерството на вътрешните работи на Русия, изясняваща произхода и значението на всеки един член на Санстефанския договор. Коментарът към чл. 6 на договора, посветен на България, започва по следния начин:

„Най-важното сега е прокарането на границата на княжеството на място да стане незабавно и колкото се може по-скоро. Нашият комисар по разграничаването трябва да има на свое разположение няколко офицери от генералния щаб и топографи, както и няколко чиновници от Министерството на външните работи, за да може да се разпредели работата между трите подкомисии, които веднага биха пристъпили към работа: едната между Черно море и Родопите, а другата по посока към Солун и третата на западната граница на княжеството. Без тези мероприятия е невъзможно да се очаква окончателното разграничаване на такова разстояние да бъде направено за три месеца, както би било желателно, за да се разреши успешно въпросът. А при това е абсолютно необходимо разграничаването да не се проточи дълго време, защото всяко забавяне само ще стане благодатна почва за чуждите интриги, които ще се постараят да се възползват от предубежденията на гърците, албанците и куцовласите срещу българите. Особено внимание ще трябва да се обърне, за да се защити граничната линия на България от такива изменения, които биха откъснали княжеството от морето, а именно от залива на Кавала, залива Орфано, устията на р. Карасу (Места, бел. на авт. Д. Й.) и особено на р. Струма, където несъмнено впоследствие трябва да бъде прокарана жп линия, която ще свърже Българска Македония с морето; и накрая – от устието на р. Вардар и част от Солунския залив, който по договора се отстъпваше на новото княжество” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 607 – 608].

Както става ясно от приложението цитат, граф Игнатиев планира разделянето на делимитационната комисия на 3 подкомисии, което е напълно логично с оглед на необходимостта тя да извърши своята дейност в максимално кратък срок:

1. Подкомисия за определяне границата в Тракия (между Черно море и Родопите).
2. Подкомисия за определяне границата в Егейска Македония (вероятно от Централните Родопи или от ез. Порто Лаго примерно до планината Грамос).
3. Подкомисия за определяне западната граница на България (с турските владения Албания и Косово – примерно от планината Грамос до точката на сливане на границите на Сърбия, България и Османската империя в Поморавието).

За него българският излаз на Егейско море е от особена важност, поради което той не трябва да бъде засегнат от бъдещите гранични корекции.

В коментара си към документа граф Игнатиев допълва информацията за планираното разграничение:

„Започнало през март, то трябваше да свърши през юни. Бързото осъществяване на разграничението беше единственият залог за постигане на целта и би предотвратило плачевните резултати на Берлинския конгрес. Игнатиев настояваше към разграничението да бъде пристъпено след ратифицирането на договора от султана (24 февруари) (8 март по нов стил, бел. на авт. Д. Й.) и Скобелев с поверения му корпус незабавно да заеме оная част от българската територия (Македония), която се намираше извън демаркационната линия по примирието” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 607].

Той пише още:

”Игнатиев се надяваше че комисарите по разграничаването могат да бъдат на място и да започнат своята работа в средата на март, завършвайки прокарането на границата до свикването на Берлинския конгрес, който тогава би загубил вредното си за нас значение” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 609].

Твърдението на графа за решаващото значение на разграничението е малко преувеличено. Дори да беше реално осъществено (успоредно със заемаването на Македония от руските сили), то едва ли щеше да премахне претенциите на Англия и Австро-Унгария за разпокъсване на Санстефанска България. В потвърждение на това трябва да изтъкнем факта, че в Берлин Русия е заставена да отстъпи обширни територии, заети и контролирани дълго време от нейната армия – цяла Източна Тракия и

част от Западна Армения. Но несъмнено тогава то би могло да донесе и някои ползи – например известно смекчаване на исканията на западните държави.

В крайна сметка заемането на Македония (и респективно разграничението) не е осъществено, защото някои висши руски дейци изтъкват, че това не е препоръчително предвид опасността от възобновяване на военните действия. Вероятно поради техните съображения главнокомандващият отменя издадената по-рано от него заповед за навлизане в Македония [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 689].

Поради този факт през април 1878 г. граф Игнатиев отбелязва със съжаление:

„Ако ние бихме могли да посочим на Европа свършени факти: цяла България, заета от наши войски в границите, означени с договора и управлявана от поставени от нас власти, опразнени от турците крепости и сформирана вече повсеместно българска войска – нашето положение по отношение на неприязненото настроение към нас би било несравнимо по-изгодно, отколкото сегашното” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 685].

В края на март 1878 г., след като се запознава с възраженията на граф Андраши срещу Санстефанския договор, граф Игнатиев отбелязва в една своя записка:

”...ние трябва, поне колкото се може по-бързо и по-пълно, да изпълним Санстефанския договор на място, заемайки западната и южната граница на България при съдействието или дори без присъствието на турски комисар, да овладеем всички крепости и да ускорим въоръжаването на българския народ и формирането на българска войска” [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 748 – 749].

Тук за пореден път проличава силното му желание да изправи западните държави пред свършен факт (границите да се очертаят на всяка цена, дори и без турски представител!) и така да парира техните опити да разделят България.

В т. 5 на свой доклад от 16 април 1878 г., описващ възможните отстъпки от Санстефанския договор, граф Игнатиев предвижда замяна на руско-турската делимитационна комисия за границите на България с европейска комисия. А в т. 6 на документа се казва че същото може да се направи и по отношение на комисията за определяне границите на Сърбия [Игнатиев, Н. П. 1986, с. 784 – 785]. С този документ той само изпреварва събитията (проявявайки голяма прозорливост), защото на 24 юни 1878 г. по време на 5-то заседание на Берлинския конгрес австро-унгарският представител граф Андраши предлага руско-турската комисия за българските граници да бъде заменена с европейска. Впоследствие това е прието по отношение на всички делимитационни комисии, създадени по силата на Берлинския договор [Райкин, С. 2011, с. 425].

Въпросът за делимитационните комисии е много важен за западните държави и две от тях постигат съгласие по него още преди Берлинския конгрес. На 6 юни 1878 г. във Виена между Англия и Австро-Унгария е подписано споразумение, в което те взаимно се задължават да отстояват искането България да се простира до Стара планина. В т. 4 на документа се посочва, че руско-турската комисия, натоварена съгласно чл. 6 на Санстефанския договор да определи на самия терен границите на Княжество България, ще бъде заменена с европейска комисия [Панайотов, И. 1968, с. 37 – 38].

От текста на Санстефанския договор и от записките на граф Игнатиев става ясно, че неговите възгледи относно делимитационните комисии (в обобщен вид) са следните:

1. Комисиите ще бъдат главно двустранни (със задължителното участие на руснаци в тях), с изключение на тази за границите на Черна гора, която е европейска с турско и черногорско участие.

2. При осъществяването на своята дейност комисиите ще изхождат от текста на договора (описанието на границите на отделните държави в различните негови членове) и приложените към него карти (общо 4 – на Черна гора, Сърбия, България и Кавказ). Освен това специално руските комисари (но вероятно и тези на останалите държави) ще се ръководят още и от писмени инструкции, предоставени им от тяхното Министерство на външните работи. Комисарите ще имат на свое разположение офицери и топографи.

3. Комисиите ще могат да извършват при необходимост промени (корекции) в граничните линии, съобразени с етническият състав на населението, избраната на държавите и комуникациите, които в някои случаи ще бъдат доста значителни по размер.

Като цяло възгледите на графа за дейността на комисиите се основават на тогавашните международни делимитационни практики, с които той е добре запознат.

Според Игнатиев комисиите са много важни и трябва да бъдат създадени бързо и да извършат дейността си в кратки срокове, за да поставят западните държави пред свършен факт.

От изнесените по-горе факти става ясно, че граф Игнатиев отдава голямо значение специално на комисията за очертаване на границите на България и предприема сериозни подготвителни действия за нейното реално създаване (като той е главната движеща фигура за това). В редица документи той подробно обосновава нейната важност и упорито настоява за това тя да бъде сформирана максимално бързо и да осъществи своята дейност в най-кратък срок. Подготовката за създаването на комисията напредва, като е определен срокът на нейната работа, обособени са подкомисиите и е избран руският главен комисар в нея – княз Имеретински. Успоредно с това се действа и за комисията за границите на Сърбия, като е определен руският участник в нея – полковник Боголюбов. За съжаление усилията на графа не се увенчават с краен успех, тъй като създаването на българската комисия първо е отложено, а после окончателно изоставено. Въпреки това от запазените документи ние получаваме ценни сведения за нейната проекто-структура и за механизма на нейната работа.

Подготвителната дейност на граф Игнатиев във връзка с делимитационната комисия за границите на България е важна и в още един аспект – тя доказва, че дипломатът (а явно и поне част от руските управляващи – най-малкото хората от обкръжението на графа, които са главно славянофили) съвсем не разглежда Санстефанска България като фикция, а като желана бъдеща реалност, за чието създаване са предприети съвсем конкретни действия – действия, които поради определени обективни обстоятелства в крайна сметка обаче не довеждат до желания резултат.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Игнатиев, Н. П. 1986 – Н. П. Игнатиев. Записки (1875 – 1878). София, 1986. [Ignatiev, N. P. Zapiski (1875 – 1878). Sofiya, 1986].

Игнатиев, Н. П. 1915 – Н. П. Игнатиев. Сан-Стефанският и Берлинският договори. – В: Българска сбирка, 1915, № 6. [Ignatiev, N. P. San-Stefanskiyat i Berlinskiyat dogovori. – V: Balgarska sbirka, 1915, № 6].

Кесяков, Б. 1925 – Б. Кесяков. Принос към дипломатическата история на България 1878 – 1925. София, 1925. [Kesyakov, B. Prinost kam diplomaticheskata istoriya na Bulgariya 1875 – 1925. Sofiya, 1925].

Панайотов, И. 1968 – И. Панайотов. Из дипломатическата подготовка на Берлинския конгрес. – Исторически преглед, 1968, № 2. [Panayotov, I. Iz diplomaticheskata podgotovka na Berlinskiya kongres. – V: Istoricheski pregled, 1968, № 6].

Берлински конгрес, Протоколи..., 1885 – Протоколите на Берлинския конгрес със Сан-Стефанският и Берлинският договор. София, 1885. [Protokolite na Berlinskiy kongres sas San-Stefanskiy i Berlinskiy dogovor. S., 1885].

Райкин, С. 2011 – С. Райкин. Сан Стефанска България. Поява, триумф и трагедия на българската национална идея. Т. 2. София, 2011. [Raykin, S. San Stefanska Bulgariya. Poyava, triumph i tragediya na balgarskata nacionalna ideya. T. 2, Sofiya, 2011.]

Русия и българската държавност..., 2008 – Русия и възстановяването на българската държавност (1878 – 1885 г.). София, 2008. [Rusiya i vazstanovyavaneto na balgarskata darjavnost (1878 – 1885 г.). S., 2008.]

Билярски, Ц. (съст.), 2009 – Сръбските интриги и коварства срещу България (1804 – 1914). Дипломатически документи. Състав. Ц. Билярски. София, 2009. [Srabskite intrigi i kovarstva sreshtu Bulgariya (1804 – 1914). Diplomaticheski dokumenti. Sastav. C. Bilyarski. Sofiya, 2009.]

Христов, Хр. 1968 – Хр. Христов. Освобождението на България и политиката на западните държави 1876 – 1878. София, 1968. [Hristov, Hr. Osвобоzhdenieto na Bulgariya i politikata na zapadnite darzhavi 1876 – 1878. Sofiya, 1968.]